

MAGYARORSZÁG LEIRÁSA.

IRTA

FÉNYES ELEK,

HIT ÉS ÜGYVÉD, MAGYAR ACADEMIAI LEVELEZŐ TAG, BIHAR,
TORONTÁL, UGOCSA MEGYÉK TÁBLABIRÁJA.

II. RÉSZ.

Magyarország részletesen.

PESTEN,

NYOMATOTT BEIMELNÉL.

1847.

lőtenyésztése. B o k o d f. a vértesi hegyek közt, híres és sok bur-
gonyát termeszt. K o c s nagy magyar f. 3000 l. lovas kaszárnyá-
val. Nagy határát ezelőtt a vizmosások igen rongálták, de most
költséges hidakkal ellátott csatornák által oltalmaztatik. A Bada-
csonnak nevezett szőlőhegygyel átellenben T e k e v á r hegyén lát-
hatni egy régi váromladékot. K ö m l ö d f. csinos urilakházak- és
kertekkel. M o c s a faluhoz közel van egy halastó s ennek partján
gazdag forrás, mely az 1749-diki szokatlan nagy szárazságban
az egész környéket kitarította vízzel. B á b o í n a pusztá Ácstól dél
felé 1 órányira. Nevezetessé teszi ezen pusztát a fölséges királyi
udvar ménese, mellyben nagyobb részt eredeti arab lovak tenyész-
tetnek, s e tekintetben Európában is eléggé ismeretes. A pusztá
kiterjedése 6908 hold s 1104 □ öl és szép vízzel bővelkedő li-
getekkel, bokrosokkal s új erdő ültetvényekkel dicsekedhetik. A
ménés 600 darabból áll.

4. *Tatai járásban.* T a t a : igen régi és nevezetes mezőváros,
Komáromtól dél kelet felé 2 mértföldnyire, egy, majd órányi ke-
rületű tó mellett. Vidékét a kies szőlőhegyek és erdők, a halas
és meleg forrásos tavak egy részről, más részről pedig a szép
szántóföldek, rétek s gyümölcsök, igen kellemessé teszik, ugy
hogy hajdan Mátyás királynak kedves mulató helye volt. A város
két részből, u. m. a tulajdonképeni Tatából és Tóvárosból, melly
amannak csak külvárosa, áll; mindenkinek külön tanácsa van, de
vásárt együtt tart. Tata rendes utszáin csinos házak, köztök szá-
mos emeletesebb vannak. Nevezetesebb épületei: az igen szép kath.
paroch. szentegyház, a kegyes szerzetiek laka, kik itt egy gym-
nasiunban tanítanak, egy derék ref. anyaszentegyház, gr. Eszter-
házy Miklósnak vár formára épült urasági kastélya, s egy más ré-
gi vár Tata és Tóváros közt a tópartján, melly most fogházul
szolgál. Van egy angol s gyümölcsös kerte s 12,590 lakosa. Szá-
mos posztósai jó közönséges posztót, csapói jó pokróczot s szűrt
csinálnak, s mintegy 60-ra menő molnárai híres lisztet őrlenek.
Van egy jeles fejércserép edénygyára is. Átalában alig van vidék
az országban, melly iparra alkalmasabb lenne, mint Tata, mert
azon kívül, hogy napszám, élelem s tüzelő olcsó, a vizerő olly
mennyiségben találtatik, millyenben egész országban sehol sem, név-
szerint itt igen számos langyos, be nem fagyó források találtatnak,
mellyek egész tavakat képeznek, ezen kívül 8 forrásból eredő ta-
vai különféle hallal, kivált csukákkal bővelkednek. A l m á s
f. a hécsi országutban, a Duna jobb partján, egy ásványos forrással
s jó bortermesztéssel. B á j f. közel Tatához, roppant nagy hordó-
járól, s 30,000 akót befogadó pinczejéről nevezetes. B á n h i d á-

nál sok forrás viz s egy meglehetősen nagyságu barlang található. **Kecskéd**, szorgalmas német falu, melly utszáit is gyümölcsfákkal ültette be. **Környe f.** fekszik egy szép tó mellett, a hajdan Quirinium helyén. Szép fáczánosaiban több mint 2000 darab fáczán tenyésztetik. **Lábatlan f.** neszmeihez hasonló jó bort szür. **Neszmei f.** a bécsi országutban a Duna mellett, 1260 l. s hires bort termő szőlő hegygyel, melly gyümölcsöt is sokat és jót terem. **Oroszlán népes f.** egy olajutóval s hires mészégetéssel. **Zsemle vagy Zsömele falu** egy kőszinbányával, mellynek terméke azonban sok gyantásrészt foglalván magában, csak téglas és mészégetésre használtatik; de hordanak belőle Komáromba a várba, sőt Győrbe is. Ha ezen kőszén a szabad levegőn két évig áll, magában meggyulad, s világos veres hamu marad utána. **Gesztepuszta**, Fejérmegye szélén 334 lakossal, kik mind zsellérek. Közel van ide s még omladékástyái is látszanak, a hajdani Vytámvár, mellynek kapitánya 1547-ben Nagy-László volt, kinek maradéki a nagy-megyeri birtokos Nagy, máskép Rác nemzetségbeliek. Ezen puszta a tatai járásban van és gr. Eszterházy Miklós gesztesi urodalmának feje, a gesztesi járás is ettől nevezetett, noha most más járásban esik, mivel hajdan a tatai és mostani gesztesi járás egy volt, és gesztesinek vagy győrinek is nevezetett, épen ugy, mint a csalóközi járás vizekközlinek, az udvardi pedig érsekujvárinak. **Majkpuszta**, Oroszlánhoz $\frac{1}{2}$ órányira, közel a vértesi hegyek tövéhez, egy felséges gyönyörű vidéken. Nevezetessé teszi ezen helyet a régi, s most is fenálló camaldulensisek kolostora, két felől erdővel körülvétetve, más két oldalról szabadon áll. Ez jelenleg pokrócz- és szürgyár, s a szerzeteseknek külön udvarral, tetővel épített szobácskaiban a munkások laknak. **Kis-Tagyospuszta**, kesersavanyus, ásványosvize az esztergominál gyengébb.

4. Fejérvármegye.

1. *Fekvése.* Fejérvármegyét határozzák északra nagyobb részt Komárom-, azután Pest-, mellytől a Duna választja el, délről Tolna-, nyugotról Veszprémvármegyék. Kiterjedése 75⁸⁴⁶ □ m. f. Használható föld 833,055 hold; ebből 425,238 h. szántóföld, 83,446 h. rét, 35,435 h. szőlő, 5128; h. kert, 155,252 h. legelő, 128,556 h. erdő.

2. *Természeti tulajdonsága.* A legfelsőbb részt a Veszprémből bejövő **bakonyi hegyek**, erdők, s ezeknek

földnyi hosszúságra, 2—5 mföldnyi szélességre a Bakony láncza futván meg, ez erdős és hegyes; ellenben a megye délkeleti és északnyugoti része, Pápa körül róna. Földe szerfelett különböző. Veszprém-, Palota-, Nagy-Vásony körül köves, s mi különös, mégis szereti a tisztabuza; a Bakonyban nehéz sárga agyagos, vagy homokos; Zircz vidékén meszes, Devecserőtől délre fővényes. Pápa vidékén majd homokos, majd termékeny fekete agyagos; Dég és Enying körül sárga homokos, csakhogy itt igen termékeny televényföldek is találatnak; Vörös-Berény tájékán vörös agyag; a Somlóhegy alján és tetején feketés porhanyós hamuforma; végre a Marczal mentiben porhanyós, homokos fekete agyag. Levegője tiszta, egészséges, s azon mocsárok, mellyek a Marczal mentiben voltak; többnyire lecsapoltatván, már nem ártalmasok. Égalja a Bakonyban sokkal zordonabb, hidegebb, mint a rónaságon, s a szőlőnek, tengerinek nem kedvező. — **A B a k o n y**, Őcs és Halimba közt Zalamegyéből bejövén az egész vármegye derekát északfelé keresztülfutja, s menetelében mind jobbra, mind balra több ágakat bocsát ki, mellyek utóbb szelid borteremő dombokká változnak által, míg végre a síkságban elenyésznek, maga a főhegyláncz Aka és Inota közt Fejérvármegyébe lépvén, ott kezdet fog a vértesi hegyekkel. Több nevezetes hegycsucsai közt, legmagasabb a **S o m h e g y**, Bakonybél mellett, föld alatti üreggel, a **K ő r ő s h e g y**, Pápa körül; **P a p o d** Veszprém s **K a b** Nagy-Vásony közelében. Mindezen hegyeket felette szép, százados bikkes, tölgyes, hársfás erdők borítják, mellyekben néha csudálkozást gerjesztő szörnyű vastag fákat szemlélhetni. A somhegyi üregen kívül, a cseszneki várhegy alatt is találatik 3 barlang, mellyek közül egy, kellemetlen izü és szagu vízzel van tele, egy pedig az egész vár alatt, mint valami setét bolt terül el. Említést érdemel végre a híres bortermő **S o m l ó** hegye, melly Veszprém-től nyugotra 5 mföldnyire egyenesen a síkságból emelkedik fel, és semmi közösülésben nem áll más hegyekkel. Magassága a tenger színén felül 580 láb, alakja kerekded. Főalkatrésze az egésznek kemény basalt, s ilyen kőszirtéken nyugszik. A tetején levő behorpadást némelleyek kiégett tűzokádó hegy torkának tartják, s ha innen gyakran kőd emelkedik fel, azt az ide való köznép időjósolónak tartja. — Nagy folyóvize egy sincs e megyének, egyéb-

íránt említést érdemelnek a következők: a Marczal, folyása lassu, partjai alacsonyak, melléke bozótos és nádas. A Sió, Sió-Foknál a Balatonból szakad ki, s határt von Somogy és Veszprém megyék közt. A Séd a szentgáli határban ered, s Veszprém városa határán keresztülfolyván, Eösinél a Sárrétjébe foly, s így kezdetét teszi az ismeretes Sárviznek. Folyása közben számtalan liszt-, kálóló-, fűrész- és egy papirosmalmot forgat. Mióta Veszprém városában árka egyenesre ásatott, folyásában megszűnt tetemes károkat okozni. A Tapolcza Tapolcza főnél több apróbb s nagyobb meleg forrásokból ered, s Marczaltól 94 malomkereket hajt, s mivel télen sem fagy be, tehát Rábaközből, sőt messzebből is járnak ide örölni. Többi nevezetesebb patakok: Bakony, Bitva, Gerencze, Atya, Halyagos, Torna, melly számos malmaival nagy hasznot hajt, de áradásaival sok károkat is okoz.

A Balaton tavának északi része Vörös-Berénytől Siófokig; és így mintegy $2\frac{1}{2}$ mértföldnyi területben ide tartozik, s arról nevezetes, hogy Kenesénél, különösen pedig a mámai pusztán halakkal felette gazdag, mivel a partok itt gyökeresek, nádasok, gyékényesek. A Balaton fogását, melly egyedül e tóban fogatik, országszerte ismeretes levén, említenem nem szükséges.

3. Termékei. Igen szép, vékony haju és sok lisztet adó tiszta buza terem Palota, Veszprém körül, az ottani kövecses határokon. Azonban minthogy a megye nagyobb része alkalmasabb a rozs termésre, ezt lehet főterménynek mondani, s e bőségben terem mindenütt, s jóságáért hírből áll. Árpa, tengeri a nyugoti részén és Dégh körül; zab, hajdina, burgonya, borsó, lencse inkább a Bakonyban divatoznak. Lent a bakonyiak, nevezetesen Város-Lód, Kis-Lód, Ajka stb. Kender t a marczal és siómellékiek természetnek legtöbbit. Dohány kevés van, s az sem híres: legtöbbit természetik Hánta, Mező-Komárom, Marczaltó, Dobróka körül. A bakonybeli helységeknek róna legelőjük s rétjük kevés, azért többnyire a ritkás erdők közt szoktak kaszálni. Ellenben Dégh körül roppant legelők és rétségek találtnak. Pápa vidékén kevesebb a legelő és rét, de jobb, s az ide való széna igen hizlaló, kivévén a Marczal lapályain termettet. Gyümölcsben nagy gazdasága van e me-

szombathelyi püspök; bellatin czit a Gyika család. Ezeken kívül mind a főpapi, mind a fő- és közép nemesi osztályból számos nevezetesebb birtokosok találatnak.

8. *Felosztása.* Eloszlik a megye 6 főbirói járásra, mellyek ezek: 1. tapolczai, 2. szántói, 3. kapornaki, 4. zalaegerszegi, 5. lövői, 6. muraközi járás. Gyűléseit tartja: Zala-Egerszeghen.

Nevezetesebb helyek.

1. *A tapolczai járásban.* Gyula-Keszi m. v. közel a Csobáncz hegyéhez, igen szép róna vidéken, hg. Eszterházy kastélyával. Köves-Kálla m. v. határát nagy részt igen nemes bortermő szőlők foglalják el. A köveskállai hegy tetején 2 tavat is láthatni, mellyek hihetőleg tűzokádók torkolatai lehetnek; bennök jó izü kárászokat fognak. Itt 2 puszta épület és egy puszta szentegyház romjai is láthatók. Szigliget m. v. a Balaton mellett, egy köveshegy sor tövében. Szőlőhegye igen jó bort terem. Régi vára, melly kies kilátású hegyen épült, most omladékban hever. Sümegh m. v. fekszik egy regényes vidéken, hajdan nevezetesebb vára alatt, 3556 l., a veszprémi püspök kastélyával. Van egy kartongyára, számos mesterembere. Itt lakott Kisfaludy Sándor koszorus költőnk. Tapolca m. v. 3231 l., kik közt számos mesterember találatik. Szőlőket a magas magánállós jó bortermő szentgyörgyi hegyen tart, sok tengerit természet. A város közepén van egy kis tavat képző meleg forrása. Tihany m. v. a Balatonnak róla neveztetett félszigetében, egy hegy oldalban, mellyet a tihanyi apát emeletre épült laka, s a két tornyu szentegyház koronáz. A híres tihanyi vízhang, melly 32 szóttagot könnyen visszaad, a hegytetőn álló apáti szentegyház északi oldalánál képezetik. A Balaton partján itt igen sok kecskeköröm-alku kövek találatnak. A tihanyi hegyfok keleti oldalán pedig, sziklákba bevéssett remete lakok, ezekben oltárok s kápolnák még most is épségben láthatók. Itt, hol a Balaton szélessége nem több 790 ölnél, van egy Somogyba átjáró rév. A hegy alatt a Balatonban néhány meleg forrás és egy savanyu vízforrás is buzog fel. Monostor-Apáthi f. puszta kolostor s szentegyháza romjait mutatja. Csicsó f. vidékén 3 puszta szentegyház találatik, u. m. a szentbalási, herendi és bereczfai. Csobáncz f. a híres magánállós csobánczi hegy alatt, mellynek tetején álló Gyulafiak régi omladozott várkastélya a Somlóéhoz sokban hasonlít. Már ma csak nagy fáradsággal lehet a várba feljutni; de a felséges

kilátás a fáradságot elfeledteti. Különösen érdekli a látogatót az elvadult kastélykert. Csobánczön ivóviz nem levén, a szomszéd Diszel helységből hordanak. F ü r e d f. igen közel a Balatonhoz. Szőlőhegye igen erős, olajos, arany színű bort terem. De legnevezetesebbé teszi e helyet a helységtől csak egy óranegyedre eső Europaszerte híres savanyu víz forrása és fürdő helye. Helyben a fürdő viz, kivált nagy melegben igen erős, de messze vitetvén, erejét elveszti. Használ a vérköpésekben, vérfolyásokban, a gyomor erőtlenségeiben, a máj-, lép-, vesének megkeményedéseiben a hypochondriában, sárgaságban, a fővénynyavalyában, s az anyaméh betegségeiben. A forrást hosszas négyeszegeben veszi körül a sétálóhely, melly gyönyörű hársfákkal van beültetve. A mulató kert szélén nem régiben épült egy játékszin. A hideg fürdőhöz, minthogy a Balaton nádasában van építve, egy hosszú hid vezet. Végre említést érdemel az ugy nevezett Angolkert, melly különböző fákkal, csemetékkel levén megrakva, s több kanyargós, hegyen völgyön vitetett utaktól átmetszve, igen kellemes nyugvó helyet ad a fürdő vendégeknek. H e g y e s d f. nevezetes a felette álló igen csucos hegyre épült régi váráról. B a l a t o n - H e n y e f. felett álló hegy ormozatján láthatni egy hosszukás meredek sziklasort, melly t ö r ö k h a l á l á n a k nevezetik, s róla a közvélemény, hogy innen egy egész ide szorított török csapat ugratott le. Továbbá a helység keleti halmos határán, sokszor igen különös sírokra bukkannak a lakosok, mellyek a határban fejtett szelvény kövel, mit hoga könek neveznek, vannak kirakva; a bennök talált holtak karcsonjtjaikon pedig sokszor már majd egészen megemésztett karpereczeket, s mázzal vont ivókorsókat találunk. Az itt találató jó fejtű tüzkkőbányákról főnebb emlékeztünk. K a p o l c s f. üveghutákban és porcellángyárakban igen használható finom fejtű fővenyéről nevezetes. Említést érdemel egy erdős hegy oldalában, pokolliknak nevezett barlangja. A helység régenten A t t i l a - K a p o l c s n a k nevezetett, s nevezetes illy nevű váráról is, mellynek romjai az ugy nevezett király kövön látszanak. K é k k u t f. savanyu vízforrással. mellynek vize sok tekintetben a fürdőhezh hasonló, de annál kékebb színű. M o n o s z l ó f. a hegyesdihez sokban hasonló, de annál sokkal magasabb h e g y e s t ö h e g y e, melly a tagyoni hegylánczot befejezi, határában esik. Lakosai felette szorgalmatosak. Közönséges vélemény, hogy e hely elmagyarosodott csehgyarmat. F e l s ő - Ö r s f. jó bort természet, igen régi, még most is virágzó apátságát a gr. Batthyány család, mint az Ürs nemzetség ivádéka szokta ajándékozni. K ö v á g ó Ö r s népes f. 1882. l. Van egy evang. gymnasiuma, takarékpénztára.

N a s z á l t s a pesti kőbányái halmot, melly a tétényivel alkotására megegyez. Átalában a hegyes és dombos vidékek egy negyedrészt teszik a megyének. A többi $\frac{3}{4}$ rész csupa síkság, s ennek ismét hasonfele, azaz azon tartomány, melly Pest, Alpár és Hajós közt fekszik, kietlen homokos térségből áll, mellyet erdők, helységek ritkán, hanem csak homok buczkák, turjánok (bozótok) kis állóvizek szakítanak félbe. Egyébiránt felváltva itt is találtatnak jó gabona termő földek. A s z . - e n d r e i szigetben a föld homokos, szomjas és sok trágyát kíván; a C s e p e l szigetében szinte fő alkotórész a homok; de több fekete földdel van vegyítve, s ez különösen szép zöldséget, fákat nevel, s a mellett kövér, hizékony legelőt szolgáltat. Továbbá egyrésztől Hajós, Nádudvar, Sükösd, Csanád; másrésztől a Duna közt fekszik egy 10 □ mf. nagyságu tájék, az ugy nevezett S á r k ö z : itt a föld fekete ugyan, de felette lapályos, vizenyős, s csak száraz esztendőekben termékeny, s mivel a Duna s Vajas árvizeitől gyakran szenved, kevés szántóföldet bír, hanem helyette náddal, fával és sásos szénával bővelkedik. Levegője a megyének, a mocsáros helyeket kivéve, egészséges; a homokos vidékeken nyáron a hőség csaknem kiállthatatlan, télen pedig az erőszakos szelek, zivatarok uralkodnak, legkiesebb, s egészségesebb éghajlata van a pilisi és váci járásoknak. — Mint fentebb láttuk, a pilisi járást, a v é r t e s i és p i l i s i hegylánczok futják meg, s itt nevezetesebb hegycsúcsok: a magas P i l i s Sz.-Kereszt helységénél, mellyben számos elhagyatott bányauregeket láthatni; a Dunára ki-domborodó V i s e g r á d hegye, a hajdani pompás királyi vár mohos omladékaival; a magábanálló (isolált) s teke formára magason felnyúló S c h o d y, Bogdány mellett; az A b r a h á m hegye; Budánál a S z e n t - J á n o s, S v á b h e g y, S a s h e g y, s G e l l é r t hegye, csillag vizsgáló tornyával, A Duna bal partján legmagasabb hegy a N a s z á l V á c z mellett. Ennek tetején egy kis térség vagy on, s innen gyönyörű kilátás esik a mátrai, selmeczi és budai hegyekre. Találtatik benne egy barlang is, mellyből víz csorog ki, s igen sok kővévált fa. — A D u n a 26 mf. hosszúságra nedvesíti a megye határát, s sehol hazánkban pompásabb folyása nincs, mint a hol először a megyébe beköszönt; t. i. mind a két oldalról gyönyörű erdőkkel, szőlőkkel koronázott hegyektől szorítottván össze. Folyása

közben számos szigetet képez; nevezetesebbek: a 4 mf. hosszú **Sz. - Endre** vagy monostori sziget Vácznál; a **Margit** vagy **Nyulak** szigete Budapest közt, hol hajdan nevezetes apáca zárda virágzott; a 7 mföld hosszú **Csepel** vagy **ráczkevi** sziget Budán alól. Áradásaival a Duna tetemes kárt okoz, kivált a **Solt és Csanád** közt fekvő vidék minden töltések daczára is gyakran áldoztatja lesz. A **Tisza** a két helyt érinti a megye határát, először **Paládics** pusztánál s **Tószegnél**; másodsor a böghi, kécskei, kerektódombi, alpári és ujfalusi határokon, de mindenütt csak jobb partjával. Folyása itt is, mint másutt, csavargós és rendetlen. A **Galga** felső részén a megyének, a **Zagyvába** ömlik. A **Hajta** Valkón felül ered, s **Tápió-Szelénél** a **Tápióval** egyesül. A **Rákos** Gödöllőnél veszi eredetét. s **Isaszeg**, **Péczel**, **Csaba**, **Keresztúr** helységek-nél, s a pesti határon keresztül folyván, az ördögmalmánál a **Dunába** szakad. A **kis és nagy Tápio** igen posványos folyók, az első a **sz.-györgyi** pusztán (Isaszeg m.) a másik **Szecsón** felül ered s **Szent-Márton**hoz közel egyesülvén **Uj-Szásznál** a **Zagyvába** ömlik. A **Vajas Foktónél** szakad ki a **Dunából**, s **Kalocsa**, **Duzsnok** mellett elfolyván, **Sükösd** és **Bogyiszló** közt újra visszatér. **Kecskemétnél** említést érdemel a **Csalányos**; **Czeplédnél** a **Gerje**, mindenik a **Tiszába** ömlik. **Solt** vidékét pedig a **Dunának** igen számos kiszakadásai szaggatják; nagyobbak: a **Sósér**, **Nagyér**, a **Kopolyák**, ez utóbbi épen **Solt** városa alatt folyik el. — A mocsárok közt legnagyobb kiterjedésű az **örjegítő**, **Hajóstól** kezdve **Akasztoig**, hossza 4, szélessége $\frac{1}{2}$ mf. A **Kolomtó** **Izsák** mellett 4000 hold. Az apró számos mocsárokat nem említjük.

3. **Termékei.** Mint már fentebb láttuk, a megyének közel fele szép fekete földdel dicsekedhetik, mellyek a gabonának minden nemeit csekély trágyázás mellett is bőven megtermik, s mivel Budapest különösen sok **tiszta buzát** elemészt, ennek termesztése főgondja az itteni földmivelőnek. Sikerességére nézve jó hírben áll a **biai**, **jenői**, **zsámbéki**, **töki**, **tinnyi** buza; főkép gazdag gabonatermő határoknak tartatnak pedig a **tápio-sz.-mártoni**, **abonyi**, **rékasi**, **ujszászi**, s más ezen vidékeken fekvő határok. A **kétszeres** termesztése különösen **Hajós**, **Nádudvar**, **Miske** körül van szokásban. A homokos vidékeknek főgabonájok a **rozsa**. **Tavasziak** közül **zab** több vettetik, mint

különös pontossággal csinálja az orvosi, vegyési és gyógyszeri használatokra szolgáló üvegeket. Van továbbá itt egy timsógyár. De legnagyobb nevezetessége háromféle, u. m. timsós, kénsavas, és vastartalmú ásványos forrásaiban és fürdő intézetében áll. A timsós fürdő Parádtól keletre $\frac{1}{2}$ órányira egy meglehetősen széles gyönyörű völgyben fekszik, 25 lakszoba, 10 fürdő és 2 gőzfürdőből álló emeletes épülettel van felkészítve. Hasznai tapasztaltatnak: a makacs köszvénynek csaknem minden alakjában, szélütésben, megrögzött csúzos (rheumaticus) és ebagás (rachiticus) bajokban, sömörben, vérfolyásokban, a nemző részek tehetetlenségiben, különösen az anyaméh gyengeségeiben, gyulladás nélkül járó makacs folyadékokban, fehér folyásban, fczamodás és csonttörés után támadt bajokban, mindenféle petyhedt fekélyekben. Ujabb próbatételek után, ezen víz, gőzfürdő gyanánt használva, a görvély kórnak (Skrófelu) számtalan elágazásaiban csudatevő hatását több ízben kimutatta. Keletrre Parádtól szinte $\frac{1}{2}$ órányira egy szűkebb völgyben, a második gyógyintézetre akad a vendég. E völgyben 3 érczforrás fakad. Két kénköves savanyuvíz és egy harmadik bővebb forrás, mellynek vize melegítve használtatik fürdésre. Ennek szomszédságában van egy épület, mellyben 30 nagyobb, 18 kisebb lak, 8 fürdőszoba, tágas ebédlő s mulatóterem találatik. A két első forrásnak vizéből évenkint sok ezer palacczkal elhordnak, s ha ezek jól becsináltak; akkor a víz sokáig megtartja erejét, s kénköves szagát, különben mindkettőt hamar elveszti. Használ a vak és folyó aranyérben, máj és lépdugulásban, csuszban, köszvényben, gyomorgörcsben, első időszakbeli tüdővészben, makacs főfájásban, idült sárgáságban, fővény bántalmaiban. Van még itt egy igen gazdag forrású kellemes italu savanyuvíz, mellyet a tiszta gyengeségből származott senyvekben, makacs folyadékokban, vérfolyásban, születési bennulásokban, görcsös betegségekben, köszvényben, idült ideg betegségekben, gyomor gyengeségeiben sokan meglepő sikerrel használtak. S i r o k f., felette északkeletre egy magas kősziklán van régi pusztá vára, mellyet Országh Kristóf építtetett 1562-ben. S z é k f. Van egy kősziklából fakadó sóstartalmú forrása, nevezetes kőbányája, mellyből zöld, vörös és sárga színű kőveket ásnak.

26. Borsodvármegye.

1. *Fekvése.* Borsodvármegyét határozzák északról Torna, Gömör; nyugotról Gömör, Heves; délről Heves; keletről Abauj, Zemplén, Szabolcs vármegye; Zempléntől a

Hernád, Szabolcstól a Tisza vize választván el. Kiterjedése 65⁵²³ □ mf. Mivelés alatti földje 698,875 hold, melyből 241,328 h. szántóföld, 44,899 h. rét, 25,262 h. szőlő, 5300 h. kert, 250,939 h. erdő, 131,147 h. legelő.

2. *Természeti tulajdonsága.* Borsodot a természet nemcsak kies, egészséges levegővel, bájoló tájékokkal, hanem mindenféle kincsekkel is bőven megáldotta, úgy hogy kevés kivétellel itt mindazt fellelhet találni, a mit Magyarország nagyban mutathat. A megyének $\frac{1}{4}$ részét lapályos síkság teszi, $\frac{3}{4}$ részét pedig dombos és hegyes tájak foglalják el. A föld minősége a lapályon fekete agyag, itt-ott székes, vagy iszapos területekkel keverve, a hegyek közt kemény sárgás fekete agyag, melly már nehezebb művelésű, de azért jó megmunkálás mellett tisztabuzát is terem, a Sajó és Bodva gyönyörű tágas völgyeiben legtöbb a porhanyós kerti föld, melly mindennemű gabonát gazdag úzsozával térít vissza, s azért a megye első osztályu határai többnyire itt vannak. A szendrői járás sok helyt kövecses és terméketlen, de itt is sok helyeken találtak jó földek is, különben pedig roppant erdőségei pótolják a hiányt. A megyebeli hegyek részint a Cserhátnak, részint a nyitrai hegysornak ágazatai. A Cserhát Nógrádból jön által, s Hámornál két felé válván, lételt ad a természeti szépségéről híres diós-győri völgynek, két szárnyai pedig északról a Sajó, délről az Eger vizei felé lapulnak el. Nevezetes helyek ezen hegysorban: a magas, vadakkal bővelkedő Osztravarbó mellett, és a kősziklás különös alkotásu Nyárlýuk Visnyónál. Barlang találtak a diós-győri völgyben, Apátfalvánál és Cserépfalunál. A nyitrai hegysor két helyen jön be a megyébe, t. i. egyik ágával Gömörből, másik ágával Szepesen keresztül, Abaujvármegyéből, s a két ág képezi a bájoló és termékeny Bodva völgyet. — A Tisza a Szederkényen felül lép a megye határára, mellynek délkeleti részét 4 mfnyi távolságra mossa, de csak jobb partjával; mert a bal Szabolcshoz tartozik. Kigyózdó tekervényes folyása s alacson pártjai okozzák a gyakori áradásokat, ezek pedig a messzire terjedő ingoványos helyeket. A Sajó Gömörből hömpölyög által, s elébb keletnek majd délnek folydogálván, s a Bodva és Hernád vizeivel egyesülvén, 8 mfnyi menetele után, Örösön tul, a Tiszába szakad. Völgye ennek különösen szép és termékeny, kivált Kaza, sz. Péter körül valóban regényes; e-

télylyal s kerttel. A nyugotra s délre fekvő dombokat pompás cseresznyés erdő lepi el, s itt e gyümölcsnek 13 — 14 faja található. Marha- s juhtenyésztése virágzó; dohányt jót és sokat termeszt. Hajdani várának, melytől a megye nevét kölcsönözte, az úgy nevezett várhegyen, omladéka alig láthatók. **A g g t e l e k**, f. nevezetessé teszi a **B a r a d l a** barlang, (a hegyről, mellyben van, nevezeték így) melly nemcsak hazánkban, hanem az egész világon egy a legnagyobbak közül való. A Baradla hegye laposan terülő alakja nem gyaníttatná azt, a mi benne van. Ez a több magasabb hegyek sorából egészen külön szakad; teteje kősziklás s kopár. A hegy eleje szikláival egy szép magas kőfalat képez, hasadékaiban sűrű cserjéktől henőve. A barlang külső szája már most ajtónyi magasságu. A hemenetelnél lejtős, távolabb egyenes, s könnyen járható. Legelől van a **c s o n t h á z**, melly a benne találtott sok ember csontról neveztetett így. Balra a **d e n e v é r** barlang, melly ezelőtt kősziklával volt elrekesztve a többitől, mi elhanyagvált, itt sok csizmák és szekrények találtattak; most télen át sok denevér tanyáz itt. A barlangot egész hosszában egy csavargós menetelű patak futja meg, mellyen több hid van csinálva. Egyébiránt benn a barlangban az üregek különböző alkotása, majd a csepegő kövekből képzett oszlopok, képek, oltárok, jégcsapok vonják magukra a figyelmet. **N a g y C s o l t ó**, f. a Cselény erdejében szenet éget. **H a r k á c s**, **N a g y - K a l o s a** f. mindenik a Draskóczy uraság kastélyával s kertével. **H é t h**, f. sok dohányt s szénát termeszt. **K i r á l y**, f. a Sajó nyugoti partján van egy ásványos tava, melly malmot hajt. **M é h i** f. némellyek állítják, hogy IV. Béla és a tatárok közt itt történt volna az ütközet, mivel itt némelly embercsontokat rejtő dombokra találni. **T o r n a l j a** f. kastélylyal s posta hivatallal. **A l s ó - V á l y** f. református lakosai tótul beszélnek, de az isteni tiszteletet magyarul hallgatják. **Z á d o r f a**, f. 1062 l., kik többnyire nemesek.

5. **Kis- honti kerületben.** **R i m a S z o m b a t** nevezetes szabadalmas m. v. Rosnyóhoz 6. m. f. 8133 lakossal, kik nagyobb részt reformátusok, igen szorgalmasok, s mind a kereskedés, mind a mesterségek folytatása által jelesen kitűnnek. Vannak itt jó nyereggyártók, guba- és pokrócz csinálók, (120) kik kivált lótakarót annyit készítenek, hogy ezt a budai ruházttató bizottság innen szokta venni, a katonaság számára; továbbá ötvösök, gombkötők, csutorások, kik szaruból jeles pipa szopókat és gyűrűket stb. csinálnak; az asszonyok pedig híres buza kenyeret sütnek. Kereskedésnek fő tárgyai: gabona, szalonna, bor, dohány, viasz, méz, vászón, szarvasmarha és ló. Szombaton tartott heti vására gabo-

nára; országosvásárai pedig szarvasmarhára s lovakra nézve igen nevezetesek. Savanyu kutja kedves italt szolgáltat. Egyébiránt a város rendesen épült; utcái egyenesek, s kövezettek, négyszegű téres piaczat számos boltok ékesítik. Van itt egy vármegyeház, a Rima vizén derék köhid. A polgároknak jeles szabadságaik vannak, vámot nem fizetnek, vérhatalmi jogu rendes tanácssal bírnak, s a magvaszakadtak vagyonaiban a város örökösödik. Tiszolcz bányaváros 3275 l., kik közt számos posztós és kézműves. Van itt egy jó karban álló evang. iskola; királyi vashámoraiban évenkint 25,000 mázsa dolgoztatik fel, papirosmalma igen becses portékát készít. Házaí fából vannak s a Rima partján hosszan terjednek el. Határán sok juhot táplál, és a liptaival vetekedő sajtot, turót készít. Hajdan a Hradova hegyen állott régi vára omladékban hever. Rimanya f. a Szineczhegy tövében; hegyei vassal s más ásványokkal bővelkednek; vizeiben sok halat, különösen jó ízű rákot fog. Rima-Brezó, f. vashányákkal; hámoiraiban igen jó vasat készít. Van több ásványos forrása. Forgácsfalva f. üveghutával. Klenócz f. 2723 l. Terjedelmes határán a lakosok szálásokat tartanak, sok mákot s főzeléket természetnek, a marha- s juhtenyésztést szorgalommal üzik, némelylyek durva fejrő posztót is csinálnak. Koka f. 1800 l., kik tágas határait szinte szállásokkal mivelik. Van itt két üveghuta, papirosmalom, hamuzsir főző-intézet, sok posztós. Osgyan, f. b. Luszinszky kastélyával. Hajdan itt a várkastélyban nevezetes evang. gymnasium volt, most ez nyelvészeti iskolává olvadt. Pongyelók, f. sok cserépedényt éget s becses kályhákat készít. A masz-tineci pusztán savanyuvize van, s hires agyaga, melyet a szomszéd helységek is cserépedény készítésre hordanak. Rahó számos nemesi lakházakkal csinosított falu, régi bástyákkal erősített várkastélyának csak északi része lakható. Tamásfalva, f. Rimaszombat mellett, ugy hogy külvárosának tekinthető; becses kájhakat éget.

29. Szepesvármegye.

1. *Fekvése.* Szepesvármegye az ország északi részét foglalja el, s épen tövében fekszik az itt legnagyobb magasságra emelkedő Karpát havasainak. Határai északról Galiczia; keletről Sáros- és egy kis részben Abauj-; délről Gömör-, Torna-; nyugotról Liptóvármegye s Galiczia. Nagysága 66⁵⁰³ □ mf. Mivelés alatti földel 660,607 hold, mellyből 234,583 h. szántóföld, 25,298 h. rét, 5125 h. kert, 313,188 h. erdő, 82,413 h. legelő.

bos vidékeknek valamivel rosszabb föld jutott; de kevés javítással ez szinte termékeny. Ellenben a hegyes vidéki hideg agyagföldek, melyek sok helyt kavicscsal keverttek, erős trágyázást kívánnának, mit azonban a dologtalan oláh nép épen nem tesz, s ennél fogva nem is sokat arat. A levegő általában egészséges és tiszta, kivált a hegyes vidékeken, sőt a sárréti nádas rétségek körül is erős, pozsgás és hosszú életű embereket szemlélhetünk. A belényesi járásban több helyeken, a szalontai járásban Botfejen gelyvások találtak, s ezen betegség itt szinte a viznek tulajdonítottatik. A Karpát, mely Máramarosból Erdélybe lép, ide is bejön, s a megyének keleti részét elborítja. Tudniillik a bihari hegyek mindnyájan a Karpátból eredő Batrina hegysornak ágazatai. Ebből két ág megy ki. Nevezetesebb részei ezeknek: a Gyalu, Ripi, Kalinyásza, a Kukurbita; a szörnű magasságu és kopasz Bihar, a Moma, a vasérczekkel bővelkedő Sáncki hegy; a Kumunczel, a Sebes-Körös völgyének minden déli hegyeit magasságával felülmuló Magura, a Boicza, Affinget, Keczinu, Ples. A harmadik főhegytömeg a Sebes Körös és Berettyó közt fekvő tért borítja el, s szinte folytatása az Erdélybe bemenő, de a Sebes Körös forrása megkerülése után ismét visszatérő batrinai hegyágazatnak. Itt legnevezetesebb hegyek az Oszoly, Hágó, különösen pedig a Réz, mely egész hegylánczot képez, s zordonsága által nyilván mutatja a Karpáttal való atyafiságát. A fonáczaiepesteri, vagy mint mások nevezik, esküllői csepegő kövekkel teljes barlangokról, az egyes helyek leírásánál bővebben olvashatni. A Sebes-Körös ezen nevét méltán viselő sebes folyó, s méltó vetélkedő társa a Vágnak és Hernádnak, mintán Erdélyből Feketetónál beköszöntene, a vármegye közepén egyenesen nyugotnak foly, s egy regényes szépségű völgyet képezvén, Váradon túl már sebességéből alá hágy, s Vizesgyánon alul ágyát is elveszteni látszik, s a melléken fekvő helységek határait árjaival pusztítván, ropant kiterjedésű nádas rétségeket képez, s Okányon túl Békésvármegyébe lép által. Váradig talpokra hajókázható, s ezen hozatik le Erdélyből a temérdek fenyőszál, deszka s a t. A Fekete-Körös nevét hihetőleg setét zöld színéről vehette, s ered a Bihari havasnak alján, s miután a Gyepeszt és Kölesért magából kibocsátotta volna, szinte

Békésvgyébe megy által. Rajta kasokban sok fát szállítanak Békésvármegyébe, s fővenyéből gyakran mosnak aranyat, különösen a belényesi járásban. A Berettyó ered az Oszoj hegyének forrásaiból, 12 mérföldnyi folyása után, a Sárrét nádas mocsáiraiban rendes ágyát elveszti, s több ezer hold legtermékenyebb földet víz alatt tart. Az Ér Krasznamegyéből a szalacsi határon lép be a megyébe, s mintegy 5 mérföldnyi folyása után, Pocsajnál a Berettyóba szakad. Ez csendes és lassu víz, a honnan nagy károkat nem tesz. Igen szép nádat terem; számtalan ágakra oszló ágyában, s nagy víz idején jóízű csukákkal kedveskedik. Nevezetes, hogy az újabb időkben ennek a víznek mellékén a földrengek leggyakoribbak s legkeményebbek voltak. A Gyepes eredeti forrással nem dicsekedhetik, hanem csak a Fekete-Körösből szakad ki a görbedi határban. A Kölesér Tenke határának alsó részén, a Gyepes eredetén felül szakad ki a Fekete-Körösből, s a méhkereki határon nádasrétté válik. A Korhán Szalontán felül egy mérfölddel a Köles-érből szakad ki, és Zsadánynak veszi útját, hol végre nádasrétté változik. Teöz Aradvármegye Szuszág helysége határában levő nagy hegyből ered, s magas eséssel, mint csekély patakocska törekszik az útjában levő köveken keresztül, a laposabb tájakra, Tamásdánál újra a bihari hátárokat öntözgetvén, a Fekete-Körösbe vegyül. Majd mindenütt roppant erdőségek közt folyván, ágya mód nélkül megtölt fákkal, melyek vizét a szép erdőségekre vetvén, sok károkat és számos kiszakadásokat okoznak. Ágyának feneke a Fejér-Körösénél alább fekvén; nagy munkával kénytelen Aradvármegye, ennek a Teözbe, a hóvá erővel igyekszik, általszakadását hátráltatni. Hollód, ered a rossiai hegyekből, a rippai határban, a Fekete-Körösbe ömlik. Pecze, a belényesi járásban, az ugynevezett Bányahegyekből jön, s miután a Püspök-fördő mellett elfolyván, ennek és alább a Felix-fördő meleg vizeit kebelébe vette volna, N. Váradot keresztül futván, Új-Palota mellett a Sebes-Körösbe siet. Kicsiny, de némellykor kirtelen áradó kártékony víz. Apró tavakban, nádas rétségekben és mocsárokban nagy bősége van ezen megyének, mert csak azon Sárrét, melyet a Sebes-Körös és Berettyó vizei képeznek 70,000 holdnál többet foglal el, pedig a többi folyóvizek is nem megvetendő mennyiségű nádasréteket s mocsárokat hagynak maguk után.

sok zsindelet, hordódongát készít; meleg ásványos vize csak kenderáztatásra használtatik; gyümölcse sok és szép. Kőrösszeg, f. hajdan erősség volt. Itt öletett meg IV. László a Kunok által. Olcsa, f. sok épületfát készít; régi prépostsági templomának omladéka láthatók. Uj-Palota, f. kathol. szentegyháza igen ékes, szorgalmas lakosai jó lovakat tenyésztenek. Sályi, f. Cseres erdejéből Váradot ölfával tartja, szemet éget, lakosai ügyes sertés- és marhakereskedők. Szék, f. hegyes és igen szép vidéken, Aradvármegye szélén. A Telekiek hajdani kastélyának romja is elenyészett. A helység határán van egy iszapos sóstó, mellynek vizét a marhák, kivált a lovak nagyon szeretik. Lakosai dongákat s épületfákat készítenek. Itt terem a megyében legtöbb gyalogfenyő. Ugra, f. 1450 l., marhájok szép, sok s híres káposztát termesztenek.

5. *Belényesi járásban.* Belényes, szabadalmas m. v. igen bájoló regényes vidéken, mellyet a Fekete-Kőrössel minden oldalról egyesülő patakok; még kellemesbbé tesznek, 2100 l. A járási főszolgabíró lakása ide van rendelve. Van itt egy egyesült g. kath. emeletes gymnasium, a váradi g. kath. püspök nyári kastélyával. Kézművesei számosak. Csötörtökön tartott hetivásárai, terményekre, országosvásárai szarvasmarhára nézve nevezetesek. Az egész megyében itt lehet legszebb gyümölcsöt kapni. Nem messze a várostól egy hegyen Béla vára omladéka láthatók. Magyarcseke, m. v. gyümölcse, kivált szilvája bőséggel. Rézbánya, m. v. közel Bihar havasához, egy felette hegyes kősziklás vidéken, ón, vas- rézbányákkal, mellyekben ezüst s kevés arany is található; hámor, zuzó, s más királyi bányászépületekkel, bányász hivattal, s helyettes törvényszékkal. Vaskoh, m. v. egy keskeny völgyben. Van jó karban levő vashámora, mellynek műszereit a Fekete-Körös hajtja. A lakosok hámoraiak készítményéből minden tizedik az uraságnak jár. Nevezetes itt egy patak, melly mihelyt a kőszirtből kisuhan, azonnal két malmot hajt, télen soha be nem fagy. Fenes, f. papirosmalommal. Fonácza, f. Nevezetessé teszi 5 üregre oszló híres csepegő köves barlangja. A barlangban semmi nemű állatok s denevérek nem tanyáznak. Kalugyer, f. egy felette járatlan kősziklás vidéken, dagadó forrása teszi híressé. Ezen forrásban minden órában, néha minden félórán a víz meggyül, feldagad, mintegy 20 akónyi belőle kibugyan, egy kis patakba csergedez. Száraz évben ez kiszárad, esős időben, kivált ősszel és tavasszal dagadása óranegyedenkinti, vagy még gyakoribb, de az egyszerre kibugyanó víz mennyisége mindig egyenlő. E forrást az oláhok Iszbuknak nevezik, vizét szemfájás, kőszvény s bőrkiütések

ellen fontosnak tartják, s e miatt más megyékből is járnak ide. Kimp, f. itt ássák a vaskohi hámorban használt vasérczet; márványa is van. Pecze Sz. - Márton, f. Határában találattik az ugy nevezett váradi Felix meleg fürdő. Petrosza, f. vashámorában évenként 6000 mázsa vasat dolgozik fel, mellyből 4000 m. kovácsolt; szeg- s más vasműgyárai keletkezében vannak.

42. Szathmárvármegye.

1. *Fekvése.* Szathmárvármegyének szomszéda északról Máramaros-, majd Ugocsa-, mellytől a Tur és Batár vizek, majd Bereg-, mellytől a Tisza választják el; nyugotról Szabolcs-, délről Bihar-, Közép-Szolnokvármegyék és Kővárvidéke; keletről Máramaros-, mellytől magas bérczek által különöztetik el. Földterülete 106⁵³⁰ □ mértföld. Használható földje 1,062,590 hold, mellyből 354,620 hold szántóföld, 140,223 h. rét, 35,985 h. szőlő, 21,584 h. kert, 368,653 h. erdő, 141,325 h. legelő.

2. *Természeti tulajdonsága.* Szathmár akár termékenységit s a nyers termékek különféleségit, akár természeti szépségit tekintsük, mindenesetre Magyarországnak leggazdagabb s legszebb vármegyéi közt foglal helyet. Nyugoti részén, az ugy nevezett Nyírségen az unalmas rónaságot ugyan csak homok domok, völgyek s nyires erdők s szőlők szakítják félbe, de keletfelé a Krasznát, majd a Szamost elérvén egész a Tiszáig, ettől nagyon különböző gazdag növényzetű vidéket találunk; Szathmár városán tul pedig az emelkedettebb földön szép szőlőhegyek, századoktól álló gesztenyés erdők, majd messzire kékellő bikkes bérczek, a kies völgyekben sebesen zuhogó patakok gyönyörködtetik a szemet. Átalában Erdőd, Erdőszada, Nagy-Bánya, Szinyérváralja s az Avasság (a nagy bányai járásnak északi része 16 helységgel, melly hajdan a szathmári kir. várhoz tartozott) környékei, honunk legkiesebb, leghájolóbb vidékei közé sorozhatók. Legtermékenyebb vidék Nagy-Károly környéke, le az Ér mentiben, Szathmártól felfelé a Kraszna és Szamos köze, végre az egész szamosközi járás, mellyek összesen a megye összes földterületének egy jó harmadát foglalják el. Nagy-Károly környékén, az Ér és Kraszna mentiben porhanyós fekete kertiföld, kevés homokkal vegyítve találattik; a szamoskö-